

*TO'RAYEV HALIM
HOJIYEVICH*

NORQULOVA GULHAYO

BUKHARA STATE
UNIVERSITY
UZBEKISTAN

**THE HISTORY OF BUKHARA SHINES IN THE
WORKS OF “TUHFAT AZ-ZAIRIN” OF NASRIDDIN
TURA BUKHARI**

**ИСТОРИЯ БУХАРСКИХ СВЯТЫНЬ В
ТВОРЧЕСТВЕ “ТУХФАТ АЗ-ЗАИРИН”
НАСРИДДИНА ТУРЫ БУХАРИИ**

**NOSRIDDIN TO'RA BUXORIYNING “TUHFAT AZ –
ZOIRIN” ASARIDA BUXORO ZIYORATGOHLARI
TARIXI**

Abstract: In this article, you can find the role of the topography of cemeteries, written at the end of the 19th centuries and at the beginning of the 20th centuries, in shaping the architectural appearance of the city of Bukhara, which is described in the brochure and issue “Tuhfat az-zairin”. The modern significance of this is that the cemeteries mentioned in the brochure are analyzed.

Key words: shrine, cemetery, fig, topography of the cemetery, urban culture, mysticism, representative of Sufism.

Аннотация: В данной статье можно найти роль топографии кладбищ, написанной в конце XIX веков и в начале XX веков в формировании архитектурного облика города Бухары который описан в брошюре и выпуске “Тухфат аз-заирин”. Современное значение этого состоит в том, что анализируются кладбища, упомянутые в брошюре.

Ключевые слова: святыня, кладбище, фиг, топография кладбища, городская культура, мистицизм, представитель суфизма.

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri-XX asr boshlarida yozilgan qabristonlarning topografiyasining roli, Buxoro shahrining me'moriy qiyofasining shakllanishi “Tohfat az-zoirin” risolasida va sonida uchraydi. Bularning zamonaviy topografik ahamiyati risolada tilga olingan qabristonlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ziyoratgoh, qabriston, fiqh, topografiya qabristonlar, shahar madaniyati, tasavvuf, so'fiylik vakili.

KIRISH (INTRODUCTION)

O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida muqaddas qadamjo va qadamjolarini obodonlashtirish ishlari izchil davom ettirilmoqda. Mamlakatda ajdodlar xotirasini e'zozlash, ularni tiklashga yuqori e'tibor berilmoqda. Xususan, bir qator normative-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi fikrimizning yaqqol dalilidir. Aytish joizki, O'zbekistonda ajdodlar xotirasini ulug'lash nafaqat ziyoratgohlarni obodonlashtirish, shuningdek, o'rganish tadqiq etish va targ'ib qilish ishlari ham qilinmoqda. Muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlar haqidagi nodir qo'lyozmalar bu borada muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

“Tuhfat az-zoirin” asarini Said Muhammad Nosir (To'liq ismi Nasriddin al-Hanafi y al-Hasaniy Al-Buxari) tomonidan yozilgan. UBuxoro amiri amir Muzaffar (1860-1885)ning o'g'li bo'lgan. Bu asar XIX asr oxiri–XX asr boshlarida yozilgan. XX asr boshlarida taqdim etilgan. “Tuhfat az-zoirin” asari Buxoro so'fiylari haqida yozilgan bo'lib asarni yozishdan maqsad so'fiy shayxlarini batafsil yoritishdan iborat. Asar “Kitobi Mullazoda Ahmad ibn Mahmud” asarining mantiqiy davomi bo'lib hisoblanadi. Mavzuga oid adabiyotlarni quyidagi guruhlarga bo'lib o'rganish mumkin :

1. XX asr boshlarida Turkistonda yaratilgan mahalliy manbalar va matbuot materiallari.
2. Sovet davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar.
3. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda nashr etilgan tadqiqotlar.
4. Xorijda yaratilgan tadqiqotlar

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY)

Tadqiqot ishi tarixiylik tamoyili, xronologik va qiyosiy tahlil usullariga tayanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Bugungi kunda manbalar orasida “Tuhfat az-zoirin”(Ziyoratchilarga sovg'a) kitobi Buxoro qabrlarini o'rganishda alohida o'rin tutadi. Bu asar Nosriddin Hanafi al-Hasaniy al-Buxoriy tomonidan yozilgan. Buxoroda yozilgan va aslida forscha asardir. “Tuhfat az-zoirin” ilk bor Buxoroda nashr etilgan litografiya. Bu ishning diqqatga sazovor tomoni shundaki, birinchidan, asar tadqiqotchilar tomonidan ilmiy ishlar uchun keng foydalanilgan, ikkinchidan, ish yuzasidan dissertatsiya ishi bajarilgan.

“Tuhfat az-zoirin”ning bir qismi ham tiliga tarjima qilingan va nashr etilgan[2]. Xususan, ayrim ijtimoiy-siyosiy, harbiy, madaniy, ta'lim-tarbiya tizimi, ustoz shogirdlik an'analari, ilmiy merosi, tasavvuf tariqatlari, pir-murshid shajara munosabatlari, ayrim toponimlar bilan bog'liq shahar topografiyasining muhim obyektlari haqidagi ma'lumotlarni mohirona tasvirlab beradi. “Tuhfat az-zoirin”da keltirilgan Buxoro amirligi tarixi muallifning kuchli iste'dodini ko'rsatadi. Takidlash joizki, Nosriddin To'raning “Hadi az-zoirin”, “Tuhfat az-zoirin”, “Tadqiqoti arki Buxoro”, “Osori salatini”(Buxoro), “Kanuz al-itqiyya” va boshqalar islom haqidagi asarlari kalom, fiqh, so'fiylik ilmlar sohasini juda mukammal va chuqur bilganligini ko'rsatadi.

Yozuvchining “Tuhfat az-zoirin” asarida buyuk allomalar faoliyat yillari va Buxoro va uning atrofida dafn etilgan so’fiylik vakillari, ularning ustozlari, shogirdlari, ilmiy meroslari umumiy, qisqa, ixcham va aniq tasvirlangan. Muallif asarga kirishda ko’p manbalarni o’qiganligini ta’kidlaydi. Nosriddin To’ra Buxoriy o’zi tasavvufga qiziqqan va shayxlar, imomlar, sadrlar hayoti va nasl-nasabini o’rganishni maqsad qilgan. Xoja Abduxoliq G’ijduvoni boshchiligidagi “Xojagonlar” tariqatini ham o’rgangan. Natijada muallifning o’zi ularning nomlari va qabrlari haqida kitob tayyorlashga kirishadi. Bu asarni hijriy 1324\1906-yilda yozib tugatiladi.

Bundan tashqari muallif “tuhfat az-zoirin” asarini yozishda “Nafahatul-uns”, “Rashahot”, “Manoqibi Hazrati Amir Kulol”, “Mazharul-ajib”, “Favayidi muntahaba”, “Samaratul-mashoyix”, “Tuhfatul-ahbobi Shohiy”, “Tuhfatul-ahbob”, “Manoqibi Hazrati Hoji Habibulloh”, “Tuhfatul-ansab”, shuningdek, Tohir Eshon asarlaridan foydalanib yozgan. Muallif asardagi malumotlar ixcham, mazmunli va ommabop ekanligini ta’kidlagan. Bu asar Buxoro, uning allomalari, davlat arboblari va tarixini o’rganishda muhim ahamiyatga ega ekanligi yaqqol ko’rinib turibdi.

Asarda Gaukushon madrasasi qurilishi haqida aytilgan bo’lib uni Jo’yboriy xojalari Xoja Muhammad Islom va Xoja Sad mablag’lari hisobiga qurilgan. Uni qurilishida Muhammad Tohir Hiraviy al-habushoniy usta bo’lgan. Madrasada har kuni besh mingga yaqin talaba shariat ilmini o’rganish uchun kelgan. Bu ma’lumotlardan ma’lum bo’ladiki madrasaning obro’-e’tibori yuqori bo’lgan. Bu yerda dars bergan ustozlar bilimi ham juda yuqori bo’lgan. O’sha davrda ham Buxoro amirligi bilim va ma’rifat markazi bo’lgan. Gaukushon madrasasiga bir kunda ilm izlab kelgan talabalar sonidan ham Gaukushon madrasasining nufuzi ancha yuqori bo’lganligini tushinish mumkin.

“Tuhfat az-zoirin” asari muhim topografik ko’rsatkich hisoblanadi. Buxorodagi ziyoratgohlar topografiyasi bo’lib bu asarni o’rganib, topografik xaritaning yaratish mumkin. Bu asarda Buxoroning o’rta asr maqbaralarini o’rganish mumkin. Xususan, Fathobodagi topografik joylar haqida ma’lumot, qabrlarning joylashuvi, Sayfiddin Boharziy qabrining nasabnomasi aytilgan. Shuningdek, Buxoroga ilm izlab kelgan, ilg’ki va tashqi ilmlarni o’rgangan Qozi al-Quzzat Xoja Muhammad Tohir Habushoniy qabri Buxorodagi G’ozyon hovuzi yaqinida bo’lganligi va qabrning topografik joylashuvi qayd etilgan. Afsuski bu hovuz Buxoroda hozirgacha saqlanib qolmagan. Buxoroning janubi-g’arbida G’ozyon degan ko’cha bo’lib, u yerda G’ozyon madrasasi va 100 metr uzoqlikda Solehi Takiyadarning qabri hanzugacha saqlanib qolingan. Tarixiy ma’lumotlarga ko’ra, G’ozyon havzasi Buxoro shahrining Shohrud oqimi yo’nalishida bo’lgan. Bundan ko’rinib turibdiki, “Qozi al-quzzot” Xoja Muhammad Tohir Habushoniy qabri bugungi kungacha saqlanib qolinmagan.

Bundan tashqari, “Tuhfat az-zoirin” da yerlefiga oid ko’plab ma’lumotlar mavjud. Buxoroda yashovchi ko’plab alloma va mutasavvurlarning qabrlari haqida aytib o’tgan. Olim va donishmand Xoja Yusuf Hamadoniy haqida ta’kidlab, uning qabri Buxorodagi Saripul Sho’ristondagi Shayx Abu Bakr Ishoq Kalobodiy qabri yonida joylashganini ham aytib o’tgan. Bugun Buxorodagi Shayx Abu Bakr Ishoq Kalobodiy qabriga aylantirilgan obod maskanda Behishtiyon (Mozori Sharif) maqbarasi qurilgan. Ma’lumotlarga ko’ra, Behishtiyon maqbarasi yonida Yetti qozi qabri bo’lgan. “Tarixi Mullazoda” asaridagi ma’lumotlarga asoslanib shuni ta’kidlash joizki, Buxoro shahrida 4 ta ixtisoslashtirilgan umumta’lim maktabi, yuridik kollej, maktabdan keyin qurilgan turar joy

majmualari, Qadimiy Qalobod darvozasi, viloyat gaz ta'minoti idorasi ortida Mehtar Anbar ko'chasi oldin kata qabriston edi. Yuqorida tilga olingan hududlarda Xojai Namadpo'sh qabri va Imom maqbarasi bo'lgan. Bu yerda ulug' avliyo shayx Abu Bakr ib Abuning qabri ham bo'lgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, "Tuhfat az-zoirin"ni o'rganishda nafaqat Buxoro shahrining reylefi haqidagi ma'lumotlar u bilan bir qatorda madaniy taraqqiyot bilan bog'liq ko'plab masalalar va o'rta asrlarda Buxoro shahrining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari me'moriy obidalar, so'fiylik vakillarining hayoti bilan bog'liq boshqa qimmatli ma'lumotlar boshqa manbalarda uchramaydi. Bu risolaning tarixiy ahamiyatini yanada oshiradi.

- O'rganilgan manbalar asosida shuni taklif qilish mumkinki
- "Tuhfat az-zoirin" asari ustida ko'proq ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish.
- Buxorodagi o'rta asr maqbaralar haqida asardan ko'proq ma'lumotlar olish va nashr qilish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zahidova S.A. XIX asr oxiri –XX asr boshlarida Buxoroda shahar madaniyati taraqqiyoti (Nosriddin ibn Amir Muzaffarning "Tuhfat az-zoirin" asari ma'lumotlari asosida) T., 2008
2. Muhammad Nosriddin Al Hanafiy Al Hasaniy Al Buxoriy "Tuhfat az-zoirin" (Buxarskaya chast) (perevod s tadjiksko-persidiskogo, predislovie i kommentariy X. Turaeva), P.T. 2003. str. 29
3. Jo'rayeva N.O. Rol svyatikh mest v izuchenii topografii // Ekonomika i sositium. 2019. - № 5 – S. 595-598.
4. J.N. Olimovna Muqaddas ziyoratgohlar Buxoro shahri topografiyasining tarkibi sifatida // Imom Buxoriy saboqlari. 2020/1. 40-41.
5. Olimovna J.N. Muqaddas ziyoratgohlar Buxoro shahri topografiyasining tarkibi sifatida // Imom Buxoriy saboqlari. 2020 – T.1. – C. 40-41.
6. Temirov F., Umarov B. Practical application of family, marriage and inheritance rights in bukhara emirates // Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 1. - S. 1201-1207.
7. Temirov F. Xalikova N. From the history of foreign policy and development of diplomacy in the emirates of bukhara // Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 1. - S. 1276-1282;
8. Temirov F. PUBLISHING AND LIBRARY ACTIVITIES OF THE TURKESTAN JADIDS. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage. Volume: 2 Issue: 01 | 2022
9. Temirov F. Of the journalistie work of Sadriddin Ayni Concerning Issues of Bukhara history. Irish Interdisciplinary of Science & Research (IJSR) Vol.6, Iss.1. Pages, 12-17. January-March 2022.